

Temat 1. Rozwój aktywności i działalności krajoznawczej

- 1. Ewolucja pojęcia krajoznawstwo**
- 2. Prekursorzy krajoznawstwa w Polsce**
- 3. Krajoznawstwo okresu Oświecenia**
- 4. Myśl krajoznawcza w Romantyzmie**
- 5. Krajoznawstwo na przełomie XIX i XX wieku**
- 6. Krajoznawstwo okresu międzywojennego (1919–1939)**
- 7. Krajoznawstwo po II wojnie światowej**
- 8. Krajoznawstwo przełomu XX i XXI wieku**

Bibliografia:

- 1. Bieńczyk G., *Krajoznawstwo i jego związki z turystyką*, WSE Warszawa 2003**
- 2. Kruczek Z., Kurek A., Nowacki M., *Krajoznawstwo. Zarys teorii i metodyki*, Proksenia, Kraków 2003**

1. Ewolucja pojęcia krajoznawstwo

Krajoznawstwo pojmowane współcześnie, pojawiło się za sprawą Jana Amosa Komeńskiego (XVII w.), który jako pierwszy, użył tego terminu i dał początek tzw. *krajoznawstwu filantropijnemu*. W Polsce natomiast pojęcie to pojawiło się po raz pierwszy w tzw. Słowniku Warszawskim w 1902 r. gdzie zostało określone jako „zbiór wiadomości o danym kraju”.

prof. Stanisław Pawłowski (1882-1940), uznał krajoznawstwo za dyscyplinę naukową stwierdzając że: „jest to geografia stosowana ziemi ojczystej”, ale również widzi w krajoznawstwie ruch społeczny „powinno być (krajoznawstwo) nadal ruchem, zmierzającym do rozbudzenia uczuć patriotycznych i przywiązania do rzeczy swojskich i najbliższych. Musi być ruchem państwowym i narodowym. Żadna zaś z nauk nie może w spełnianiu tego zadania krajoznawstwa i geografii wyręczyć, jakkolwiek wszystkie mogą jej w tym służyć”.

prof. Wacław Nałkowski (1851-1911), zanegował to stanowisko uznając, że: „krajoznawstwo będzie to wiedza o kraju, możliwie pełny zbiór faktów odnoszących się do danego kraju, **ani nauka ani sztuka**, lecz informacja, źródło, z którego zarówno geografia, jak i inne nauki i sztuki czerpać mogą materiały do swych opracowań”.

Podobne stanowiska znajdują się w kolejnych definicjach:

prof. Ludomir Sawicki (1884-1928) „Krajoznawstwo nie jest **nauką**, ponieważ nie posiada własnej teorii „może natomiast być zbiorem wiadomości o kraju, wypracowanym przez poszczególne nauki (-) dla krajoznawstwa jest rzeczą charakterystyczną, że nie ogranicza się do żadnej ciasnej grupy zjawisk przyrodniczych czy humanistycznych, lecz stara się wszystkie ze sobą powiązać.

B. Olszewicz „Krajoznawstwa nie spaja i nie zespala metoda geograficzna, nie szuka więc krajoznawca uogólnień. W przeciwieństwie do geografii nie dąży krajoznawstwo do syntezy, jest ono zbiorem wiadomości o danym obszarze i to nie tylko geograficznych, lecz także historycznych, ekonomicznych, statystycznych,

przyrodniczych itd., słowem jest tym wszystkim, co służy do poznania pewnego kraju lub ludu. **Nie jest więc krajoznawstwo nauką**, gdyż choć stwarza fakty i skrętnie je notuje, jednak nie wytwarza teorii. Krajoznawstwo ogólne nie istnieje, mamy tylko krajoznawstwo Francji, Holandii, u nas na pierwszym miejscu, podobnie jak wszędzie, stawiamy krajoznawstwo własnego kraju i pod tą nazwą pojmujemy to, co Niemcy nazywają „Heimatkunde, a Rosjanie krajewiedzenie.”

Wielka Ilustrowana Encyklopedia Powszechna XX-lecia międzywojennego: „Krajoznawstwo - zbiór wszelkich wiadomości o pewnym większym lub mniejszym obszarze. Ponieważ chodzi tu o wiadomości z najrozmaitszych dziedzin (archeologia, historia, geografia, geologia, biologia, etnografia, statystyka, ekonomia itp.), zatem krajoznawstwo **nie tworzy osobnej nauki**, a oznacza raczej praktyczną działalność jak zbieranie materiałów bez dążenia do stworzenia jakiejś naukowej syntezy”.

Na zbliżenie krajoznawstwa do nauki, a więc na jego paranaukowy charakter, wskazywał **Mieczysław Orłowicz** (1881-1959), stwierdzając: „Krajoznawstwo, to całokształt wiadomości o pewnym kraju lub regionie, gromadzący elementy rozmaitych działów wiedzy potrzebne do znajomości kraju podane w sposób popularny, ale ścisły. Krajoznawstwo można traktować obiektywnie jako pewien dział wiedzy a subiektywnie jako dorobek jednostki (jej wiedza o ojczyźnie).

Interesującą interpretację pojęcia krajoznawstwa zaprezentował jeden z geografów rosyjskich **W.P. Siemianow – Tiań-Szański** „Jeśli geografia jako cel istotny ma badanie w szerokich zarysach całej kuli ziemskiej, to krajoznawstwo zajmuje się szczegółowym poznawaniem jakiegoś określonego kraju. Geografia patrzy przez teleskop, krajoznawstwo przez mikroskop. Geografia podaje wyniki swych obserwacji i uogólnień na mapkach o skali niewielkiej, obejmujących całą kulę ziemską lub jej oddzielne wielkie połacie, krajoznawstwo skupia swe obserwacje na mapkach szczegółowych o wielkiej skali, obejmujących niewielkie regiony”.

Aleksander Patkowski w Encyklopedii „Świat i Życie” 1935 r. przedstawił krajoznawstwo jako *ruch społeczny*, który zmierza do:

- 1) szerzenia wśród społeczeństwa dorosłego i młodzieży znawstwa przyrody i kultury (materialnej i duchowej) kraju rodzinnego przez wszechstronne poznawanie środowisk, regionów i krain;
- 2) zaprawiania do samodzielnych badań i współpracy naukowej w tym zakresie;
- 3) zachowania rodzimych odrębności przyrody i kultury kraju;
- 4) rozwijania przywiązania do stron rodzinnych;
- 5) pogłębiania czynnej roli obywatela do pracy zawodowo – społecznej;
- 6) pogłębiania czynnej roli obywatela do pracy zawodowo – społecznej; związanej z człowiekiem i ziemią, przede wszystkim wśród najbliższego otoczenia (wieś, miasto, gmina, powiat);

Podobnie społeczny charakter ruchu krajoznawczego podkreślony został w definicji krajoznawstwa opublikowanej w **Wielkiej Encyklopedii Powszechnej PWN** (1965r/) *„Krajoznawstwo jest to ruch społeczny dążący do zbierania i popularyzowania wszelkich wiadomości (geograficznych, historycznych, etnograficznych i innych) o kraju lub regionie, m. in. poprzez urządzenie wycieczek; krajoznawstwo zbliża się do turystyki o wybitnie poznawczo – dydaktycznym charakterze; szeroko pojęte krajoznawstwo wykracza jednak wyraźnie poza jej ramy, np. regionalne obserwacje czy nawet badania naukowe”.*

Z kolei w definicji opracowanej przez **Komisję Krajoznawczą ZG PTTK** położony został nacisk na kompleksowość znajomości kraju oraz, podobnie jak wskazuje się, że wiedzę tę osiąga się w trakcie wycieczek po kraju, ale również poprzez lekturę: *„Krajoznawstwo jest wielostronną (kompleksową) znajomością kraju, jego przeszłości, teraźniejszości i przyszłości (ze szczególnym uwzględnieniem własnego regionu), którą osiąga się i rozwija zarówno*

indywidualnie jak i zespołowo w czasie wycieczek po kraju oraz uzupełnia lekturą i innymi środkami”.

Powiązanie krajoznawstwa z różnymi formami ruchu turystycznego jego upowszechnianie oraz społeczny charakter pokazuje **Jacek Węgrzynowicz (1970 rok):** *„krajoznawstwo to ruch społeczny jednoczący młodych i dorosłych rozwijający się w oparciu o różnorodne formy turystyki czynnie przez różnych krajoznawców uprawiane, dążący do gromadzenia i upowszechniania wiedzy o kraju ojczystym oraz utrwalania i pomnażania jego zasobów przyrody i kultury”.*

Nowa Encyklopedia Powszechna PWN (1997) szeroko ujmuje pojęcie krajoznawstwa definiując je jako: *”całość wiedzy o kraju ojczystym lub regionie geograficznym, historycznym, etnograficznym, przyrodniczym; obejmuje ruch społeczny, dążący poprzez różne formy turystyki (zwłaszcza wycieczki) do poznania kraju ojczystego, gromadzenia wszelkich o nim wiadomości i popularyzowania ich, a jednocześnie działający na rzecz utrwalenia i pomnażania zasobów przyrody i kultury; jest treścią programu poznawczo - wychowawczego turystyki”.*

Analiza przedstawionych definicji krajoznawstwa pozwala istotę krajoznawstwa widzieć w trzech znaczeniach:

- **Funkcjonalnym** - krajoznawstwo to działanie zmierzające do wszechstronnego i pełnego poznania określonego kraju, regionu. Jest to najczęściej działanie amatorskie, wykonywane w czasie wolnym, a wynikające z zainteresowań osobistych, postawy poznawczej i pasji. Tak rozumiane krajoznawstwo konsumuje wszelkie wiadomości z najrozmaitszych dziedzin wiedzy, a jego specyfiką jest interdyscyplinarne, możliwie najszersze spojrzenie na dostrzeganą rzeczywistość.
- **Instytucjonalnym** - krajoznawstwo jest to ruch społeczny dążący do zbierania i popularyzowania wszelkich wiadomości o kraju czy regionie. Skupia on działaczy - krajoznawców, posiada określony system organizacji

prac krajoznawczych oraz gromadzenia, przesyłania i przetwarzania zebranych danych dla potrzeb praktyki społecznej, a zwłaszcza turystyki.

- **Kulturowo - społecznym** - krajoznawstwo jest rozumiane jako dziedzina kultury obejmująca całokształt działalności poznawczej, sumę wytworzonych nowych wartości wraz z wynikami tej działalności. W tym znaczeniu krajoznawstwa mieszczą się również wypracowane metody i techniki działalności krajoznawczej, narzędzia, środki, instytucje i organizacje oraz narastające tradycje krajoznawstwa.

2. Prekursorzy krajoznawstwa w Polsce

Jeśli mówimy, że krajoznawstwo jest to *całokształt wiadomości o pewnym kraju czy regionie* to znaczy, że wiedza ta jest bardzo szeroka i obejmuje wszystko to, co stworzyła przyroda i człowiek, zarówno wartości materialne jak i duchowe, bo kraj - ojczyzna to zarówno lasy, wody, góry, zabytki architektury, pamiątki historyczne, ale pieśni, zwyczaje i tradycje.

Poznawanie kraju czy krajów odbywało się najczęściej dzięki wędrowkom. Człowiek zaś od zarania dziejów wędrował w różnych celach. Z obserwacji własnych wędrowców jak i zasłyszanych informacji powstawały mniej lub bardziej dokładne opisy różnych ziem i krajów.

Znane są opisy z przed 2000 lat p.n.e., dotyczące pewnych obszarów Chin zwanych „Państwem Środka”. Opisy te wyliczały miasta, ludy rzeki. Zawierały one również informacje gospodarcze itd.

Świat antyczny zostawił wiele ciekawych opisów krain i ziem. Należy tu wymienić Herodota i jego „Dzieje” (V wiek p.n.e.), które przedstawiały obraz ziem znanych Grekom, ale także Solona, Platona, Pitagorasa i innych.

Rzymianie po podboju Grecji rozszerzyli wiadomości o Ziemi obejmując swym panowaniem przeszło 5 mln km². Szczególną rolę odegrał tu Strabon (63 r.

p.n.e. do 20 r. n.e.), który w 17 księgach dokonał opisu geograficznego znanych wówczas ziem, czyli właściwie terytorium Cesarstwa Rzymskiego (Geographika).

W II wieku n.e. Klaudiusz Ptolemeusz wyróżnił „chorografię” jako szczegółową naukę geograficzną dotyczącą takiej części ziemi, jaką wzrok nasz i słuch może ogarnąć. Jak z tego wynika była to więc nauka, która miała wiele cech wspólnych z krajoznawstwem.

Za prekursorów krajoznawstwa w Polsce można uznać ludzi, którzy podejmowali podróże ogarnięci pasją poznawania. Prowadzili oni zapiski, aby przekazać innym zdobyte informacje - byli to kronikarze. Opisywali krainy, miasta, obiekty, obyczaje. Pierwszym kronikarzem był **Gall Anonim** żyjący na przełomie XI i XII wieku, stworzył najstarszą kronikę Polski. Kronika ta napisana została po łacinie w 3 księgach. Obejmuje okres od dziejów przedmieszkowych do 1113 r. Niedługo po Gallu Anonimie jako kronikarz występuje **Wincenty** zwany **Kadłubkiem** (1150 lub 1160 do 1223 r.). Na przełomie XII i XIII wieku spisał w języku łacińskim kronikę tzw. „Magistri Vincenti Chronica Polonorum” wydaną w 1612 roku, która opisywała dzieje Polski od czasów bajecznych do 1202 roku.

Za pierwszego krajoznawcę polskiego należy uznać **Jana Długosza** (1415-1480) za napisanie takich dzieł jak: „**Chorografia Regni Poloniae**” dołączony do wielkiego opracowania o historii Polski oraz „**Liberbeneficiorum dioecesis Cracoviensis**” (Inwentaryzacja beneficjów kościelnych Małopolski), które uznane zostało za pierwszą inwentaryzację krajoznawczą przeprowadzoną w Polsce.

Pracę Długosza podjął **Maciej z Miechowa** (1457-1523), a **Marcin Kromer** (1512-1589) w pracy „**Polonia, sive de situ, populis, moribus, magistris et republica Regni Polonici**” (1577) „**Polska, czyli o położeniu, obyczajach, urządach Rzplitej Królestwa Polskiego**” dał encyklopedyczny opis krajoznawczy Polski. Natomiast pierwszym przewodnikiem w języku polskim był przewodnik po Warszawie „**Gościniec albo krótkie opisanie Warszawy**” napisany w 1643 r. przez **Adama Jarzębskiego**.

3. Krajoznawstwo okresu Oświecenia

Prądy Oświecenia w Polsce podobnie jak i w innych krajach Europy kierowały uwagę na poznanie kraju, regionu, stąd też początków krajoznawstwa należy dopatrywać się wraz z powstaniem i działalnością **Komisji Edukacji Narodowej**. Członek KEN **Joachim Chreptowicz** tak precyzował rolę szkolnictwa „edukacja obywatelska jest to formowanie serc i rozumów obywatelskich. Należy zatem dążyć do tego, aby młodź umiała edukację moralną i fizyczną dla kraju stosować”. Natomiast stosowanie metody krajoznawczo – turystycznej w edukacji młodzieży widział inny członek Komisji - prof. **Józef Minasowicz** następująco:

**„by kraj takich nauczycieli chwalił i chwali,
którzy ucząc chodzili i chodząc nauczali...”**

Uchwały Komisji Edukacji Narodowej wskazywały na konieczność przekazywania młodzieży szkolnej wiadomości o Polsce w możliwie najszerszym zakresie, starając się w ten sposób budzić i utrwaląc wśród młodzieży patriotyzm i umiłowanie ojczyzny.

Do najważniejszych postaci tego okresu zaliczani są:

Stanisław Staszic (1755-1826) uczony wielkiego formatu. Przewędrował on liczne obszary Polski (pieszo, konno, dylizansem) jak również inne kraje. Dokonał setek obserwacji, zebrał szereg materiałów co zaowocowało w pracach naukowych. Szczególny wyraz znalazło to w dokładnym opisie Karpat pod względem geograficznym, geologicznym, hydrograficznym, botanicznym i etnograficznym w wydanym w 1815 roku dziele "**O ziemioródtwie Karpatów i innych gór i równin polskich**". Był także organizatorem i prezesem **Towarzystwa Przyjaciół Nauk** oraz przyczynił się do rozwoju przemysłu hutniczego. Można powiedzieć, że postać Staszica stała się wzorem dla działaczy turystycznych i krajoznawczych dlatego uważany jest za ojca krajoznawstwa.

Julian Ursyn Niemcewicz (1757-1841) – pisarz i publicysta odbył liczne podróże po kraju i zagranicą, które następnie opisał w "**Pamiętnikach czasów**

moich", oraz w "Podróżach historycznych po ziemiach polskich między rokiem 1811 a 1828 odbytych". W okresie tym zapoczątkowano również tworzenie muzeów. **Michał Mniszech** opracował koncepcję muzeów krajoznawczych, a księżna **Izabela Czartoryska** zgromadziła zbiory muzealne związane z historią i kulturą narodową w Puławach, tworząc tam pierwsze muzeum.

4. Myśl krajoznawcza w Romantyzmie

Działalność krajoznawcza prowadzona była już po utracie przez Polskę niepodległości. Dlatego też podstawowym celem krajoznawstwa było przeciwdziałanie polityce wynaradawiania, jaką prowadziły państwa zaborcze. Najbardziej aktywną działalność krajoznawczą w tym okresie prowadziło Studenckie Stowarzyszenie Filaretów (Tomasz Zan, Adam Mickiewicz, Ignacy Domeyko, Joachim Lelewel, Józef Chodźko). Po powstaniu listopadowym jako forma krajoznawstwa występuje nurt poetycko – opisowy, którego przedstawicielami byli Wincenty Pol, Ludwik Kondratowicz, Seweryn Goszczyński i inni. Wincenty Pol kierując katedrą geografii na UJ w Krakowie jak podaje jeden z jego studentów (Agaton Giller) „**uczył nas nie tylko poznawać, lecz i kochać rodzinną ziemię i to było wielką zaletą jego profesorskiej nauki**”.

Strofy wierszy Wincentego Pola przemawiają do nas i dziś:

*Piękna nasza Polska cała
Piękna, żyzna i niemala
Wiele krajów wiele ludów
Wiele słońc, wiele cudów
Lecz najmiłsze i najzdrowsze
Przecież czleku jest Mazowsze*

W tym czasie Wojciech Jastrzębowski, (1799-1882) profesor Instytutu Agronomicznego w Warszawie prowadził udany eksperyment pedagogiczny w

postaci wycieczek naukowych i krajoznawczych dla studentów. Głosił on konieczność znajomości kraju **”Jakże możecie kochać należycie to, czego żaden z was nie zna?”**

Najważniejsze postacie tego okresu to:

Jan Paweł Woronicz (1753–1829) poeta, prymas Polski członek Towarzystwa Przyjaciół Nauk, rozpoczął on prace nad zbieraniem klechd i pieśni ludowych będących świadectwem kultury narodowej.

Stanisław Grabowski (1780–1845) współzałożyciel Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Warszawie, minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego, który podjął myśl kompleksowego gromadzenia materiałów krajoznawczych **„aby zebrane wiadomości o przyrodniczym stanie naszego kraju posłużyć mogły z czasem do zrobienia opisu jego”**

Wincenty Krasiński (1782–1858) generał, wojewoda, pełniący obowiązki namiestnika Królestwa Polskiego, założyciel Biblioteki Ordynacji Krasińskich, współautor dzieł o kraju, przeszłości i zabytkach.

Adam Czarnocki (1784–1825) etnograf, folklorysta, archeolog i inspirator badań ludoznawczych, który wywarł duży wpływ na zainteresowanie przeżytkami słowiańszczyzny w kulturze ludowej.

Wincenty Pol (1807-1872) geograf, poeta, wybitny badacz Karpat („Rzut oka na północne stoki Karpat” 1851) kierownik pierwszej w Polsce katedry geografii na Uniwersytecie Jagiellońskim (1849), popularyzator geografii i etnografii („Obrazy z życia i natury” 1875–1878), autor poezji patriotycznej („Pieśń o ziemi naszej”).

Oskar Kolberg (1814–90) folklorysta, etnograf, muzyk i kompozytor, autor monumentalnego dzieła (68 tomów) pt.: „Lud. Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce (1857–1890)”, którym stworzył podwaliny folklorystyki i etnografii.

W tym okresie na Górnym Śląsku działał **Józef Lompa** (1797–1863) – nauczyciel a celem jego działalności było odrodzenie ducha narodowego wśród ludności Śląska.

5. Krajoznawstwo na przełomie XIX i XX wieku

W drugiej połowie XIX wieku w związku z tendencjami ogólnoeuropejskimi powstało w 1873 r. na ziemiach polskich pod zaborem austriackim, **Galicyjskie Towarzystwo Tatrzańskie** (od 1874 r. Towarzystwo Tatrzańskie a od 1920 r. Polskie Towarzystwo Tatrzańskie).

Działacze tego towarzystwa przejęli po S. Staszicu i W. Polu idee badania gór Polskich a właściwie Tatr począwszy od meteorologii poprzez jaskinie tatrzańskie, osadnictwo, pasterstwo, przyrodę, której potrzebę ochrony podkreślano. Wyniki przeprowadzonych badań publikowano w wydawnictwach książkowych jak również w periodykach jak np. „Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego” (następnie „Wierchy”), a także „Przeglądzie Turystycznym PTT” i „Taterniku”. Szczególnie w „Pamiętnikach TT” można znaleźć, jak podaje Z. Kulczycki prace dotyczące Karpat, z dziedziny geologii, morfologii, limnologii, hydrologii, speleologii, botaniki, zoologii, antropologii, etnografii i tp. Zasadniczą rolę w działalności Towarzystwa odegrali: ks. Józef Stolarczyk, Walery Eliaz, Leopold Świerz, dr. Tytus Chałubiński, Ludwik Zejszner i tak dalej.

Tytus Chałubiński (1820–1889) lekarz, przyrodnik, odkrywca wartości leczniczych i turystycznych Zakopanego. Pionier taternictwa i badań przyrody tatrzańskiej oraz kultury góralskiej. Współzałożyciel Galicyjskiego Towarzystwa Tatrzańskiego.

Walery Eliaz Radzikowski (1841–1905) artysta malarz, współzałożyciel Galicyjskiego Towarzystwa Tatrzańskiego, autor ilustrowanego przewodnika po Tatrach, Pieninach i Beskidzie Sądeckim.

Ludwik Zejszner (1805–1871) geolog, paleontolog, etnograf profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, pionier ruchu ochrony przyrody, projektodawca Tatrzańskiego Parku Narodowego.

W 1906 r. we Lwowie powstał **Akademicki Klub Turystyczny** założony przez Mieczysława Orłowicza, który był organizatorem wycieczek o programie

typowo krajoznawczym oraz autorem licznych przewodników eksponujących treści krajoznawcze.

Mieczysław Orłowicz (1881–1959) był jednym z najwybitniejszych organizatorów turystyki zespołowej i jej twórców na przełomie XIX i XX wieku. Przez ponad pół stulecia organizował nowe w warunkach polskich dziedziny życia społecznego oraz turystykę i krajoznawstwo. Założyciel i prezes (1906–14) Akademickiego Klubu Turystycznego we Lwowie, organizującego wycieczki o programie typowo krajoznawczym oraz autor licznych przewodników eksponujących treści krajoznawcze. Był współorganizatorem Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego, a także Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego. Napisał również wiele przewodników m.in. po Europie, po ziemiach dawnej Polski, Litwy i Rusi, po Bieszczadach i innych.

Szczególną rolę w rozwoju działalności krajoznawczej tego okresu i lat późniejszych odegrało Polskie Towarzystwo Krajoznawcze założone w 1906 r. przez Aleksandra Janowskiego, Zygmunta Glogera, Karola Hoffmana, Kazimierza Kulwiecia i Mikołaja Wisznickiego. Towarzystwo to od początku cechował patriotyzm a odznaka jego przedstawiała herby Warszawy, Krakowa i Poznania spięte żelaznym pierścieniem wokół ruin zamku w Ogródzieńcu podkreślając ogólnonarodowy charakter tej organizacji. Główne cele określał statut towarzystwa: „Zbieranie wiadomości krajoznawczych oraz szerzenie ich wśród ogółu, gromadzenie zbiorów naukowych dotyczących ziem polskich, organizowanie wycieczek po kraju, urządzenie wystaw krajoznawczych, roztaczanie opieki nad pamiątkami historycznymi i osobliwościami przyrody.”

Idee krajoznawcze najtrafniej zostały określone przez A. Janowskiego:

- wzbogacanie osobowości - przez obserwację piękna krajobrazu, dzieł sztuki, zabytków;
- budzenie dumy narodowej - przez poznawanie kraju i pamiątek przeszłości;
- zbliżenie do ludzi - przez kontakty w terenie z mieszkańcami wsi i miast;
- poznanie elementów krajobrazu i tego co wnosi do krajobrazu człowiek,

- aktywne zaangażowanie społeczne i zawodowe.

Od samego początku krajoznawstwo jest związane z życiem narodu, łączy się także z życiem codziennym co najlepiej pokazuje Aleksander Patkowski: „każdy z nas świadomie lub nieświadomie praktykuje krajoznawstwo w każdym niemal posunięciu swej pracy. Rolnik, robotnik i przemysłowiec, handlowiec, administrator, wszelkiego typu nauczyciel z tytułu swego zawodu, ksiądz i żołnierz, malarz i poeta, wszyscy w służbie człowieka lub ziemi, przyrody i kultury, pozostają w biernym lub czynnym, pośrednim lub bezpośrednim stosunku do zjawisk, które swym zakresem obejmuje krajoznawstwo”.

Bardzo ważnym faktem jest opracowanie pod redakcją Filipa Sulimierskiego, Bronisława Chlebowskiego, Władysława Walewskiego i Józefa Krzywickiego największego dzieła krajoznawstwa polskiego tj. 15 – tomowy „Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich”, a który odegrał bardzo ważną rolę przy ustalaniu granic Polski po uzyskaniu niepodległości. Jak pisze P. Kuleczka „To z tych dzieł, a także twórczości Z. Glogera i A. Janowskiego powstała ideologia krajoznawstwa polskiego, którą osobiście po dziś dzień kształtują dwa pierwiastki: uczuciowy i społeczny”.

Aleksander Janowski (1866–1944) pionier – ojciec krajoznawstwa polskiego, inicjator i współzałożyciel Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego a także jego pierwszy sekretarz, twórca idei „przez poznanie kraju do jego umiłowania”. A. Janowski widział koncepcję pracy krajoznawczej w poznaniu kraju, tak to ujmując: *Miliony Polaków kraju swego nie zna, a powinny go znać, by tym goręcej go kochać. Przyjdą geologowie by badać skały krakowsko – wieluńskie, przyjdą historycy sztuki by opracować architektoniczną wartość zabytku. Cześć im. Ale ja bym pragnął, żeby chłopcy ze wsi nie ciskali do celu kamieniami, druzgocąc kamienną nad bramą tablicę. A tę opiekę, a raczej to poczucie miłości i dumy można i trzeba wykrzesać w milionach, które muszą znać swój kraj.*

Umiłowanie ojczyzny przez A. Janowskiego najlepiej pokazują te słowa:
„Wstyd to wielki nie znać swojej ojczystej ziemi,

- *Piękna jest Polska w zimowej bieli, w jasno – zieloną kwiecistą wiosną, w złociste lato i w owocną jesień,*
- *Piękna jest Polska w górach i równinach, w lasach, polach, łąkach:
Piękna jest na łądzie i w wodzie; piękna w miastach i wsiach.*
- *Ziemia to karta księgi; czytaj ją i oglądaj jej obrazy.*
- *Poznaj swój kraj, abys go mógł gorąco ukochać.*
- *Poznaj swój kraj, kraj abys umiał nim gospodarzyć.*

*Kochaj każdy skrawek tej ziemi i każdego Polaka, bo ziemia to twoja matka,
a Polak to twój brat.”*

Kazimierz Kulwiec (1871–1943) przyrodnik, krajoznawca, pedagog, współzałożyciel i prezes PTK, współtwórca idei ochrony przyrody; redaktor i wydawca „Ziemi”.

Zygmunt Gloger (1871–1910) krajoznawca, historyk, etnograf, publicysta, autor czterotomowej "Encyklopedii Staropolskiej", w latach 1906–1910 prezes PTK.

Mikołaj Wisznicki (1870–1910) nauczyciel, członek i działacz PTK, od 1906 roku skarbnik i wiceprezes. Komendant Korpusu Kadetów w Modlinie, generał brygady, pisał tak: *Krajoznawca szuka wiedzy o Polsce sercem. Na wycieczkach kształcić musimy zarówno ciało jak i umysł i uczucie, budzić gotowość słowem ojczyzna, uczyć karności, kształcić miłość ziemi ojczyste.*

Patkowski Aleksander (1890–1942), nauczyciel, twórca regionalizmu polskiego, wiceprezes Zarządu Głównego PTK, autor licznych publikacji szczególnie dotyczących regionalizmu.

6. Krajoznawstwo okresu międzywojennego (1919–1939)

Po osiągnięciu niepodległości w krajoznawstwie polskim zarysowały się dwa kierunki działalności programowej: regionalny i turystyczny. Kierunek regionalny podłoże miał już w XIX w jak podaje Z. Kruczek w utworach pisarzy i poetów takich jak: Teofil Lenartowicz opisujący Mazowsze, Władysław Reymont - Ziemię Łowicką, Henryk Sienkiewicz Podlasie, Włodzimierz Tetmajer - Podhale.

Najbardziej aktywnym działaczem kierunku regionalnego był Aleksander Patkowski, który tak sprecyzował jego istotę: *regionalizm to budzenie prowincji polskiej do życia samodzielnego we wszystkich dziedzinach, rozkwit sił drzemiących dotychczas po rozmaitych ośrodkach kraju. Zjednoczenie się Polski we wspólnych dążeniach nie powinno pociągać za sobą zniwelowania i zatarcia wszelkich różnic w wewnętrznym życiu kulturalnym poszczególnych ziem i krajów polskich. Zarówno Kaszuby nadmorskie jak i Góral podtatrzeński powinni nadal pozostawać przede wszystkim sobą.* Działalność w tym zakresie prowadzona była głównie przez muzea regionalne, w czym bardzo zasłużył się prof. Włodzimierz Antoniewicz.

Kierunek turystyczny w krajoznawstwie tego okresu reprezentował Mieczysław Orłowicz. Wierny swym upodobaniom z czasu studiów i przewodniczenia Akademickiemu Klubowi Turystycznemu we Lwowie (1906–1911) kontynuował wędrowki turystyczne, głównie po górach, niezależnie od pracy zawodowej zresztą związanej z turystyką.

Krzewicielem krajoznawstwa i organizatorem wycieczek dla mieszkańców wsi był Adam Chętnik (1885–1967) nauczyciel, etnograf organizator Oddziału Kurpiowskiego PTK, poseł na Sejm, twórca skansenu w Nowogrodzie nad Narwią, autor szeregu publikacji m. in. „Wycieczki na wsi, czyli o tem jak młodzież i lud wiejski mają Polskę poznawać i ją kochać” (wyd. w 1921 r.).

Szczególną zasługę miało PTK w działalności wśród młodzieży. Przy Oddziale PTK w Krakowie w 1919 r. powstała Sekcja Kół Krajoznawczych Młodzieży Szkolnej, która następnie szybko przekształca się w Komisję Kół Krajoznawczych Młodzieży Szkolnej przy Radzie Głównej PTK pod

kierownictwem Leopolda Węgrzynowicza. Koła te prowadziły badania nad życiem i kulturą wsi, a także akcją ochrony przyrody i zabytków. PTK rozwijało szeroką akcję wydawniczą popularyzując poszczególne regiony kraju w informatorach i przewodnikach a także w czasopismach takich jak „Ziemia”, „Przegląd Krajoznawczy” czy czasopismo dla kół młodzieżowych – „Orli Lot”.

Ważną dziedziną działalności Towarzystwa była organizacja wycieczek. Jak podaje Z. Kulczycki „Po pierwszej 400-osobowej wycieczce do Puszczy Kampinoskiej, która odbyła się w 1907 r., zorganizowano setki wycieczek dla tysięcy osób”.

Bardzo ważnym momentem dla polskiego krajoznawstwa w okresie międzywojennym, był Ogólnopolski Kongres Krajoznawczy, który odbył się w dniach 12 i 13 lipca 1929 r. w Poznaniu. Był on próbą aktualizacji programu PTK. Kongres, stwierdził m.in.: „wkroczenie polskiego krajoznawstwa do drugiego etapu rozwoju po uzyskaniu przez Polskę niepodległości, uznał konieczność reedycji „Słownika Geograficznego Ziemi Polskich”, potrzebę wydania bibliografii i historii polskiego krajoznawstwa, oraz publikacji przewodników i rozwijania ruchu regionalnego”.

W okresie dwudziestolecia popularna była także przez pewien czas teoria, iż krajoznawstwo jest nauką t.j. geografiami regionalną kraju, jak również metodą syntetycznego poznania jakiegoś obszaru wyodrębnionego administracyjnie, historycznie lub etnograficznie. Zwyciężył jednak pogląd, iż krajoznawstwo jest ruchem paranaukowym, z zastosowaniem go w geografii turystycznej.

7. Krajoznawstwo po II wojnie światowej

Okres następujący zaraz po zakończeniu drugiej wojnie światowej, charakteryzował się działaniami władz i ludności skupionymi na odbudowie kraju. Najważniejsze dla krajoznawstwa organizacje PTK i PTT mimo poniesionych strat, reaktywowały stosunkowo szybko swą działalność osiągając pod koniec lat czterdziestych pełną sprawność.

Szczególną uwagę poświęcono rozwijaniu działalności na Ziemiach Zachodnich i Północnych. Wznowiono wydawnictwa periodyków: „Wierchów”, „Taternika”, „Ziemi” oraz „Orlego Lotu”. Ukazało się szereg przewodników a także opisów miejscowości i regionów popularyzujących zwłaszcza Ziemie Odzyskane. PTK ponownie podjęło pracę z młodzieżą szkolną, co niestety zostało przerwane w 1951 r. kiedy to decyzją władz oświatowych koła młodzieży szkolnej PTK zostały rozwiązane a w ich miejsce utworzono SKKT (Szkolne Koła Krajoznawczo Turystyczne) i dopiero w 1964 r. w wyniku podpisanej umowy przez PTTK z Ministerstwem Oświaty ponownie powstała możliwość powrotu Towarzystwa do szkół.

Ważnym momentem w tym okresie było przyznanie PTTK – owi wyłączności na szkolenie i ujęcie organizacyjne przewodników – przekazicieli wiedzy krajoznawczej. Idee krajoznawcze podkreślane były już na zjeździe połączeniowym towarzystw w 1950 r. gdzie w rezolucji zjazdowej nowo powstałe PTTK zostało zobowiązane do pracy nad wszechstronnym rozwojem turystyki i **krajoznawstwa, krzewienia** zamiłowania do zwiedzania i poznawania Polski jej historii i kultury, działania w zakresie ochrony przyrody i zabytków.

Po odwilży w 1956 r. PTTK jako największa a przez to najważniejsza organizacja turystyczna w Polsce coraz wyraźniej podejmuje cele programowe w tej działalności tj. wszechstronne, aktywne poznanie kraju i popularyzowanie jego regionów poprzez nasycanie imprez turystycznych treściami krajoznawczymi. Na początku lat sześćdziesiątych podjęto problem regionalizmu krajoznawczego a w 1966 r. nawiązano współpracę z towarzystwami regionalnymi wspomagając w ten sposób działania związane z ochroną zabytków i przyrody oraz tworzenia i prowadzenia muzeów i izb regionalnych.

KRAJOZNAWSTWO W LATACH 1970-1990

W wyniku II Kongresu (Ogólnopolska Narada Krajoznawcza gdyż władze nie wyraziły zgody na użycie nazwy kongres odbyła się w 1970 r. w Gdańsku dla

podkreślenia XXV–lecia powrotu Ziem Zachodnich i Północnych do Polski) powstał Ogólnopolski Program Krajoznawczy Turystyki na lata 1970–1978 tj. na dwie kadencje władz naczelnych Towarzystwa.

Program działalności krajoznawczej na lata 1980–1990 określiła rezolucja kolejnego już III Kongresu Krajoznawczego, który odbył się w Płocku w kwietniu 1980 roku. Program ten zawierał wiele ważnych ustaleń. Za główne źródła krajoznawstwa dziesięciolecia 1980–1990 uznano: kulturę narodową, historię, (szczególnie XIX i XX wieku) życie ludzi i ich pracę, kulturę ludową, folklor, oraz przyrodę polską.

Najważniejsze działania krajoznawcze, jakie podjęto w tym okresie to:

- odkrywanie i popularyzowanie nowych wartości krajoznawczych, co stanowi cenny dorobek Towarzystwa w rozwoju kultury polskiej;
- rozwijanie wydawnictw krajoznawczych zarówno periodycznych jak i książkowych;
- kontynuacja prac związanych z inwentaryzacją krajoznawczą Polski;
- prowadzenie szerokich działań na rzecz regionalizmu krajoznawczego;
- działania krajoznawców na rzecz zachowania tradycji narodowych i regionalnych;
- rozwijanie wydawnictw periodyków terenowych – regionalnych;
- rozwój działalności Wydawnictwa PTTK „Kraj”;
- rozwój ilościowy i jakościowy Regionalnych Pracowni Krajoznawczych prowadzących własne wydawnictwa, posiadających liczne zbiory krajoznawcze, zbiory kolekcjonerskie, biblioteki, karty inwentaryzacji krajoznawczej regionu;
- opracowanie oryginalnej PTTK-owskiej koncepcji ratowania środowiska przyrodniczego – **Zielone Płuca Polski**, będącą programową propozycją kształtowania bytu przyrodniczego i społecznego północno – wschodniej części Polski.

8. Krajoznawstwo przełomu XX i XXI wieku

IV Kongres Krajoznawczy w Opolu (1990) określił kierunki działalności krajoznawczej na przełom wieków a nawet tysiącleci. Krajoznawstwo tego czasu ma pomóc „właściwie wyważyć proporcję między regionalizmem, umiłowaniem ojczyzny i poczuciem przynależności do Europy i świata, pomóc w nowym spojrzeniu na patriotyzm w kontekście przyszłego wejścia Polski do Europy. Nasze krajoznawstwo musi odpowiedzieć na pytanie, czy potrafi wyrobić w Polakach przekonanie, że muszą być odpowiedzialni za sprawy tożsamości lokalnej; jest ona na Zachodzie silniejsza od tożsamości państwowej. Toteż wzrosnąć powinna rola krajoznawstwa w planach zagospodarowania przestrzennego a rola krajoznawców w pracy samorządów terytorialnych”. Podobnie jak poprzednio i ten Kongres zakończył się uchwaleniem 15 – punktowej rezolucji, która wytyczała kierunki działalności krajoznawczej na kolejne 10 lat.

W latach 1990-2000 realizacja podjętej rezolucji będącej w istocie programem krajoznawczym **nie tylko dla Towarzystwa, ale dla wszystkich instytucji i organizacji** mających cokolwiek do czynienia z krajoznawstwem przedstawiała się następująco:

- co raz szersze zrozumienie, popularyzowanie i wprowadzanie w życie idei regionalizmu, sponsorami i wydawcami wielu regionalnych opracowań krajoznawczych stały się lokalne władze, samorzady a także lokalne firmy i instytucje;
- ożywienie ruchu turystycznego na wsi widoczne jest najbardziej w powrocie polskiej tradycji wsi letniskowej w postaci agroturystyki, rozwój turystyki na terenach wiejskich ujęty został w programie Phare Tourin II a jego kontynuację zakłada program Sappard;
- nauczyciele i wychowawcy kształceni są w dziedzinie turystyki i krajoznawstwa na wydziałach lub kierunkach studiów wielu szkół wyższych państwowych i prywatnych a młodzież w średnich szkołach specjalistycznych głównie prywatnych i społecznych;

- bardzo znaczący postęp nastąpił w turystycznych kontaktach zagranicznych polegający na całkowitym zniesieniu obowiązku wizowego (co najmniej przy podróżach turystycznych) z państwami Europy oraz z szeregiem innych krajów, zwiększono w Polsce kilkakrotnie liczbę przejść granicznych co w znaczący sposób otwarło nasze granice;
- ochrona przyrody i zasobów naturalnych była zawsze jednym z najważniejszych punktów programowych działalności PTTK. Wielokrotnie Towarzystwo reprezentując wielotysięczne rzesze turystów opiniowało ważne akty normatywne dotyczące ochrony środowiska, także plany zagospodarowania. Wielu działaczy PTTK uczestniczy w pracach samorządów reprezentując nurt ochrony środowiska.

Na V Kongresie (2000 r.) podkreślono, że mimo różnorodności zainteresowań, coraz bogatszych form działalności krajoznawczej zasadniczy cel krajoznawstwa od dziesiątków lat pozostał ten sam. Jak określił A. Janowski: **przez poznanie kraju do jego umiłowania, przez umiłowanie do pracy dla Ojczyzny.**

Dwa główne nurty działalności krajoznawczej na następne lata to:

1. Gromadzenie wiedzy o regionach i całym kraju;
2. Popularyzacja idei oraz wiedzy krajoznawczej w szerokich kręgach społeczeństwa.

Realizując te dwa główne cele istotnym jest także i to, że krajoznawstwo:

- jest nośnikiem idei potrzebnych do rozwoju jednostkom, zbiorowościom regionalnym oraz społeczeństwu jako całości, takich jak kształtowanie postaw patriotycznych nowego typu nastawionych na obronę wartości, jakimi są ojczyzna, państwo, codzienna odpowiedzialność w działaniu, uczciwość i tolerancja;
- daje możliwość harmonijnego rozwoju człowieka w całym jego życiu angażując pozytywne emocje oraz intelekt bez względu na miejsce zajmowane w społeczeństwie oraz barier stwarzanych przez stan posiadania i formalne wykształcenia;

- daje szansę na ochronę i umacnianie tożsamości narodowej obywateli zamieszkujących Polskę, na wejście do struktur europejskich bez kompleksów z pełną świadomością bogactwa wnoszonego dziedzictwa oraz potencjału posiadanych możliwości;
- było i jest prekursorem syntetycznego ujmowania wielu odległych od siebie dziedzin nauki. Rozwój myśli krajoznawczej potrzebuje intensywnych i wszechstronnych badań naukowych, upowszechniania ich wyników i zmierzania do syntetycznego opisu regionów.